

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2025, 12 (3), 138-156

**YUVADAN DOĞAYA: LÂMİYYETÜ'L-‘ARAB’DA SU’LÛK FİĞÜRÜ BAĞLAMINDA AİLE
İMGESİ**

**From Home to Nature: The Image of the Family in the Context of the Su’lûk Figure in
*Lâmiyyat al-‘Arab***

Emrullah TANIR

Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim
Dalı, emrullahttanir@hotmail.com, ORCID: [0000-0003-4699-1842](https://orcid.org/0000-0003-4699-1842).

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	09.08.2025
Kabul Tarihi / Accepted:	25.11.2025
Yayın Tarihi / Published:	03.12.2025
Cilt / Volume:	12
Sayı / Issue:	3
Sayfa/ Pages:	138-156

Atıf / Cite as: Tanır, Emrullah. “Yuvadan Doğaya: Lâmiyyetü'l- ‘Arab’da Su’lûk Figürü Bağlamında Aile İmgesi” (From Home to Nature: The Image of the Family in the Context of the Su’lûk Figure in *Lâmiyyat al-‘Arab*). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 12/3 (2025), 138-156. Doi: 10.17859/pauifd.1761560.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

YUVADAN DOĞAYA: LÂMİYYETÜ'L-‘ARAB'DA SU'LÛK FİĞÜRÜ BAĞLAMINDA AİLE*

Emrullah TANIR**

Öz

Klasik Arap şiirinde çoğunlukla soy, aidiyet ve içtimâî onurun dayanağı olarak görülen kabile ve aile yapısı, *Lâmiyyetü'l-‘Arab* kasidesinde bilinçli bir biçimde reddedilerek yerini doğa, hayvanlar ve aynı kaderi paylaşan su'lûk topluluğuyla kurulan farklı bir aidiyet biçimine bırakır. Bu durum, su'lûk tipinin dışlanmışlık hâlini bir kayıp olarak görmekten ziyade, onun yeni bir varoluş imkânı olarak değerlendirilmesine zemin hazırlar. Bu makale, Câhiliye dönemi su'lûk şiirinin önde gelen örneklerinden *Lâmiyyetü'l-‘Arab* kasidesini "aile" teması çerçevesinde ele almakta; bu temanın su'lûk figürünün toplumsal konumuyla hangi yönlerden irtibatlı olduğunu incelemektedir. Çalışmada, klasik Arap şiirinin çözümüne uygun olarak filolojik ve tahlilî bir yöntem izlenmiş; *Lâmiyyetü'l-‘Arab* kasidesi hem klasik şerhler hem de çağdaş akademik çalışmalar ışığında, tarihî ve kültürel bağlamı dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede kaside, su'lûk tipinin temsiline dair önemli bir örnek teşkil etmesinin yanında, çağdaş dönemde kimlik, aidiyet ve yalnızlık gibi meselelerin klasik şiir bağlamında yeniden düşünülmesine imkân tanıyan bir metin olarak ele alınmıştır. Bu araştırma, aile temasını merkeze alması bakımından, *Lâmiyyetü'l-‘Arab*'a dair mevcut literatüre bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, *Lâmiyyetü'l-‘Arab*, Su'lûk, Şenferâ, Aile.

From Home to Nature: The Image of the Family in the Context of the Su'lûk Figure in *Lâmiyyat al-‘Arab*

Abstract

The tribal and family structure, which in classical Arabic poetry is often seen as the basis of lineage, belonging, and communal honor, is consciously rejected in the qasida *Lâmiyyat al-‘Arab* and replaced by a different form of belonging, one established through nature, animals, and the community of su'lûk who share the same fate. This perspective opens up novel avenues for the su'lûk, challenging the prevailing notion of marginalisation as a loss. The present article undertakes an analysis of the qasida *Lâmiyyat al-‘Arab*, a seminal example of Su'lûk poetry from the Jâhiliyya period, within the framework of the theme of "family" and examines the ways in which this theme is connected to the social position of the Su'lûk figure. The study employs a philological and analytical method in accordance with the analysis of classical Arabic poetry; the qasida *Lâmiyyat al-‘Arab* is evaluated in the light of both classical commentaries and contemporary academic studies, taking into account its historical and cultural context. Within this framework, the qasida is regarded as a significant exemplar of the su'lûk type, as well as a text that facilitates a rethinking of issues such as identity, belonging, and loneliness in the contemporary period within the context of classical poetry. The present study aims to contribute to the extant literature on *Lâmiyyat al-‘Arab* by focusing on the theme of family.

Keywords: Arabic Literature, *Lâmiyyat al-‘Arab*, Su'lûk, Al-Shanfara, Family.

Structured Abstract

Undoubtedly, one of the most remarkable elements among the cultural heritages of the Arabs in the pre-Islamic period is poetry. In this era when writing was not yet widespread, poetry served not only as a means of expressing individual feelings and thoughts but also as a vehicle for transmitting societal values, belonging relationships, and historical memory. These poems, beyond being literary products written with aesthetic concerns, are significant texts

* Yazar makalede *Etik Kurul İzni* gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, emrullahtanir@hotmail.com, ORCID: [0000-0003-4699-1842](https://orcid.org/0000-0003-4699-1842).

that reflect the social structure, the world of values, and the individual's relationship with their environment. In this poetic discourse shaped by the harsh natural conditions of Bedouin life, the poet's word is positioned as a symbol of prestige and the voice of tribal identity. In this context, poetry holds significant value as a resource in the sociological analyses of the Jahiliyyah-period Arab society. This study aims to examine the theme of "family" in poetry within the context of su'lūk typology, focusing on the *Lāmiyyat al-'Arab* ode, which is one of the original examples of classical su'lūk poetry. In the Jahiliyyah poetry tradition, the family structure, which is mostly glorified and idealized as the source of honor, is consciously rejected in this text, and a new ground of belonging is proposed with nature and animals in parallel with the individual's social exclusion. This situation is closely related to the su'lūk figure's effort to establish an alternative community and a new moral order. The study was conducted with a qualitative research method; descriptive and interpretive analysis techniques were based on. The *Lāmiyyat al-'Arab* ode was evaluated in the light of both classical period commentaries and modern literature; the expressions in the poem were interpreted within the historical, cultural, and social context. In the examination process, family-themed images in the poem, signs of social exclusion and individual detachment were systematically analyzed by taking into account vocabulary knowledge, rhetoric principles, and poetic expression strategies. In addition, psychological and sociological approaches were evaluated as auxiliary perspectives in the interpretation of the text. The images of nature and wild animals that stand out in the poem are not only for descriptive purposes; at the same time, they appear as functional symbols in the reconstruction of belonging. In particular, the metaphorical "family" relationship established with animals such as wolves, hyenas, and snakes represents the poet's desire to create a safe and loyal environment for himself after breaking ties with society. This situation shows that the bond of belonging is not only established between people; it also indicates that the individual can establish this bond with nature after the rupture they experience. The research also addresses the role of the Jahiliyyah-period family structure in shaping the su'lūk typology, together with its sociological background. In this period, the tribe and family are the basic structures that determine not only the individual's identity but also their security, law, and social status. The individual excluded from these structures experiences a process of displacement not only physically but also in terms of their world of meaning. At this point, su'lūk poetry offers an important narrative ground showing how an individual develops an existential strategy when excluded from society. *Lāmiyyat al-'Arab* differs from the classical ode understanding both formally and thematically. The ode, written in the Tawīl meter, abandons traditional introductions and directly expresses the individual's rebellion. The predominant use of verbal sentences, the abundance of descriptive scenes, and the expression style created with inverted structures give the text a dramatic feature. At the same time, the ode develops in such a way that it can be divided into eight separate scenes, thus creating a kind of narrative structure. One of the original aspects of the study is that it subjects the su'lūk poem, which is often dealt with in the literature with socioeconomic or geographical themes, to a family-centered psychosocial reading this time. In the existing sources, the social exclusion of the su'lūk figure has been frequently discussed; however, how this exclusion is reflected in individual fractures in the family context and how it permeates the poem has been mostly ignored. In the study, which aims to address this deficiency, the imagistic narrative elements in the poem are discussed in terms of the individual's isolation process and the self-perception that he/she reconstructs. Finally, the study not only analyzes a historical text; it also includes the meaningful relationships that this text can establish with the present. Considering the universal nature of themes such as familial detachment, belonging crisis, and identity search, the meanings of the ode for the contemporary individual are examined. Thus, it has been revealed that poetry can be associated with timeless and humane issues beyond its historical context.

GİRİŞ

Arapların İslâm öncesi hayatına dair en önemli kültürel miraslarından biri şiirdir. Yazının henüz yaygınlaşmadığı bu dönemde şiir hem bireysel duyguların hem de toplumsal değerlerin aktarımında temel bir ifade vasıtası hâline gelmiştir. Bu metinler, edebî ürünler olmanın ötesinde; dönemin sosyal yapısını, değer dünyasını ve bireyin toplumla kurduğu ilişkiyi yansıtan tarihî belgeler niteliğindedir. Sert tabiat şartları içinde şekillenen bedevî yaşamda şairin sözü hem bir prestij göstergesi hem de kabile kimliğinin sesi olmuştur. Şiir, çoğu zaman kaba ve haşin bir toplumsal yapıyı sanatın diliyle yumuşatan, ona anlam ve derinlik kazandıran bir ifade imkânı olarak değerlendirilmiştir. Bu yönüyle Câhiliye dönemi şiiri, sözlü bir gelenek olmanın yanı sıra; toplumsal hafızayı aktaran güçlü bir sosyolojik kaynak olarak görülebilir.¹

Bu çerçevede *Lâmiyyetü'l-'Arab*, hem şekil hem de muhteva bakımından dikkat çeken ve su'lûk tipinin aile düzeni ile toplumsal dışlanmışlık karşısında nasıl şekillendiğini gösteren örnek bir metindir. Kaside; fakirlik, hor görülme, dışlanma ve yalnızlıkla kuşatılmış bir hayatın şiirsel bir ifadesidir. Şair, toplumla yaşadığı çatışmayı tabiat tasvirleri ve hayvan benzetmeleriyle ifade ederken, dışlandığı dünyaya karşı bir sığınak inşa eder. Kurt, sırtlan, kuş ve yılan gibi hayvanlara yapılan göndermeler yalnızca çevreyi tasvir etmekle kalmaz; aynı zamanda şairin bu varlıklarla kurduğu sembolik dostluğu da yansıtır. Bu bağlamda tabiat, dışlanan birey için hem fizikî bir barınak hem de kaybedilen ailenin yerine ikame edilebilecek bir ünsiyet kaynağına dönüşür.²

Su'lûk tipolojisi üzerine yapılan araştırmalar arasında en kapsamlı çalışmalardan biri, Yusuf Hulîf'in *eş-Şu'arâ'u's-sa'âlik fî'l-'asri'l-Câhilî* adlı eseridir. Hulîf, su'lûk figürünün Câhiliye toplumundaki dışlanmış konumunu özellikle sosyo-ekonomik düzlemde ele alarak bu tipin hangi şartlar altında şekillendiğini ortaya koyar.³ Benzer şekilde, Abdulhâfız Abdülmunsîf Halîf'in *Şi'ru's-sa'laka beyne'l-kudemâ' ve'l-muhdesîn* başlıklı çalışması, klasik ve modern dönem su'lûk şiirleri arasında kurulan söylemsel benzerlikleri ve ayrışmaları karşılaştırmalı olarak ele alır.⁴

Türkçe literatürde, Timur Aşkan'ın Şenferâ ve su'lûk hareketine dair tez çalışması, Câhiliye toplumunun sosyo-ekonomik zeminini ve *Lâmiyyetü'l-'Arab*'ın muhteva, şerh ve intikal meselelerini sistematik ve tafsilatlı bir biçimde ele almaktadır. Ancak Aşkan'da aile motifi, daha çok Câhiliye toplumsal tipolojisinin tali bir unsuru olarak kalmakta; *Lâmiyye*'de aile imgesinin su'lûk figürü açısından tabiat ve sa'âlik cemaatiyle ikame edilen kurucu bir aidiyet formuna dönüşmesi müstakil bir mevzu hâline getirilmemektedir.⁵

¹ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2019), 1-7.

² es-Seyyid Ahmed 'Amâra, *Dirâse fî nusûsi'l-'asri'l-Câhilî: tahlîl ve tezavvuk* (Suudi Arabistan: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.), 114-117.

³ Yûsuf Hulîf, *eş-Şu'aru's-sa'âlik fî'l-'asri'l-Câhilî* (Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, ts.).

⁴ Abdulhâfız Abdülmunsîf Halîf, *Şi'ru's-sa'laka beyne'l-kudemâ' ve'l-muhdesîn: dirâse mevdû'iyye* (Mısır: el-Câmi'atü'l-Ezheriyye, Külliyyetü'l-luga el-'Arabiyye, Doktora Tezi, ts.).

⁵ Timur Aşkan, *Şenferâ ve Eseri: Dîvân'ı ve Lâmiyyetü'l-'Arab'ı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 172-190.

Davut Orhan'ın “Şenferâ'nın Hayatı ve Lâmiyyetü'l-'Arab Adlı Kasidesi” başlıklı çalışması; klasik biyografik veriler ile metin arasında kurduğu irtibatlarla dikkat çeker.⁶ Ayrıca, Sümeyye Revşen Okumuş'un “Eşkiya Şairlerin Şiirlerinde Coğrafya Algısı” (*Câhiliye Dönemi Eşkiya Şair Şenferâ'nın Lâmiyyetü'l-'Arab ve Emevî Dönemi Eşkiya Şair Ebü'n-Neşnâş en-Nehşelî'nin ve sâiletin eyne'r-rahîlu Şiirleri Bağlamında*) adlı makalesi, *Lâmiyyetü'l-'Arab*'ı mekânsal bir perspektifle yorumlayarak aidiyet arayışını coğrafya temasıyla ilişkilendirir.⁷ Söz konusu araştırmalar, su'lûk şiirinin tarihsel, toplumsal ve coğrafi yönlerini büyük ölçüde görünür kılmıştır. Ancak bu çalışmalarda, su'lûk şairlerinin kabilelerinden dışlanmaları, alternatif aidiyet biçimleri geliştirmeleri ve toplumsal konumlarının şiirlerindeki yansımaları ele alınmakla birlikte, su'lûk tipolojisinin aileyle kurduğu sorunlu ilişki, bireysel kırılmalar ve şiire yansıyan psikolojik gerilimler üzerine doğrudan odaklanan bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Bu çalışmanın amacı, *Lâmiyyetü'l-'Arab* kasidesinde “aile” temasının su'lûk tipolojisiyle ilişkisini incelemek; bireyin ailesi ve toplumdan dışlanışının şiirdeki yansımalarını, bunun bireysel ve psikolojik boyutlarını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle su'lûk tipolojisi ile *Lâmiyyetü'l-'Arab*'ın şiirsel yapısı arasındaki ilişki ele alınacak; ardından Câhiliye dönemi Arap toplumunun aile yapısı ve sosyal işleyişi incelenerek, su'lûk figürünün ortaya çıkışına zemin hazırlayan toplumsal bağlam açıklanacaktır. Bu tarihsel ve kavramsal arka plana dayanarak, şiirde aileye dair imgelemin hangi anlatım yollarıyla kurulduğu tematik başlıklar altında tahlil edilecektir.

Çalışma, klasik Arap şiirinin tahliline uygun olarak filolojik bir zeminde yürütülmüştür. İnceleme, nitel araştırma yaklaşımı içinde doküman analizi esasına dayanmakta; *Lâmiyyetü'l-'Arab* kasidesi hem klasik şerhler hem de çağdaş akademik kaynaklar ışığında ele alınmaktadır. Metin, yalnızca dil özellikleri bakımından değil; aynı zamanda Câhiliye dönemi Arap toplumunun sosyal ve kültürel yapısını yansıtan metin olarak incelenmiştir. Araştırmada öncelikle kasidenin Arapça metni esas alınmış, farklı neşirler karşılaştırılarak anlam bütünlüğü gözetilmiştir. Beyitler, lafız–mana uyumu ve belâgat sanatları dikkate alınarak çözümlenmiştir. Bu tahlil sürecinde klasik şerhlerde yer alan açıklamalar mukayeseli biçimde değerlendirilmiş; farklı dönemlerde metne yüklenen anlamlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Şiirde öne çıkan “aile”, “aidiyet”, “yabancılaşma” ve “toplumsal dışlanma” gibi temalar, Câhiliye dönemi kültürel kodları ve değer anlayışı bağlamında yorumlanmıştır. Böylece beyitlerde yer alan sembol ve kinayelerin, dönemin toplumsal zihniyetini nasıl yansıttığı ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Şiirden yapılan Türkçe aktarımlar, serbest tercüme yöntemiyle verilmiş; şiirin anlam derinliği ve üslup zarafeti korunmaya özen

⁶ Davut Orhan, “Şenferâ'nın Hayatı ve Lâmiyyetü'l-'Arab Adlı Kasidesi”, *Dergiabant* 4/8 (10 Aralık 2016), 104-117.

⁷ Sümeyye Revşen Okumuş, “Eşkiya Şairlerin Şiirlerinde Coğrafya Algısı -Cahiliye Dönemi Eşkiya Şair Şenferâ'nın Lâmiyyetü'l-'Arab ve Emevî Dönemi Eşkiya Şair Ebü'n-Neşnâş en-Nehşelî'nin Ve sâiletin eyne'r-rahîlu Şiirleri Bağlamında-”, *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/Din ve Coğrafya (30 Nisan 2024), 70-84.

gösterilmiştir. Tercümelerde, kelimelerin ruhunu zedelemekten çağdaş Türkçeye uygun bir ifade tarzı benimsenmiştir.

Çalışmanın dikkat çeken bir yönü olarak, her tematik başlık sonunda şiirin günümüz insanı açısından ne tür anlamlar taşıyabileceği de ayrıca ele alınmıştır. Böylece, klasik bir metnin çağdaş insanın yalnızlık, dışlanma ve kimlik arayışı gibi meseleleriyle hangi yönlerden ilişki kurulabileceğine dair bir perspektif ortaya konulmuştur.

1. Su'lûk Tipolojisi ve Lâmiyyetü'l-'Arab

Klasik dil kaynaklarında su'lûk kelimesi genellikle “malı-mülkü olmayan kimse” şeklinde tanımlanır.⁸ Ancak Câhiliye dönemi Arap toplumunda bu figür, yalnızca fakirlik ya da kabile aidiyetinden yoksunlukla açıklanamaz; su'lûk, hem maddî yoksunluk içinde bulunan hem de toplumsal düzenin sağladığı koruma ve dayanışmadan mahrum kalan bireyi temsil eder. Bu yönüyle dışlanmışlık, toplumsal normlardan sapma ve bireysel karşı duruşun iç içe geçtiği bir yapıyı yansıtır. Kabile içinde kendine yer bulamayan bu kişiler, hayatlarını sürdürebilmek için zamanla yağma, baskın ve yol kesme gibi illegal yollara başvurmuşlardır. Ancak bu eylemler, sadece geçim kaynağı olmanın ötesinde, mevcut düzene karşı bir tavır ve bilinçli bir reddiye olarak da yorumlanabilir. Toplumla uzlaşmak yerine kendi yolunu seçen bu bireyler, zamanla geçici bir konumdan kalıcı bir kimliğe evrilmiş; dışlanmışlıktan beslenen farklı bir hayat tarzı benimsemişlerdir.⁹ Bu figürler, yaşadıkları dışlanmışlık ve başkaldırıyı şiir vasıtasıyla ifade eden, kendilerine mahsus bir üslup ortaya koyan şairlerdir.

Su'lûk şiiri, Arap edebiyatında hem şekil hem de tematik yönüyle klasik kaside anlayışının dışında bir çizgiye sahiptir. Su'lûk şairler, geleneksel gazel bölümlerini terk ederek doğrudan bireysel yaşantılarını ve iç dünyalarını aktarmış; şiirlerinde kaçış, saldırı, intikam, açlık ve yalnızlık gibi temalara sıkça yer vermiştir. Bu temalar, kıssa formuna tam anlamıyla uymasa da Arap edebiyatında anlatı geleneğinin erken örnekleri arasında kabul edilmektedir. Şiirlerdeki “ben” söylemi, bireyin marjinalleşmiş konumunu edebî bir dile dönüştürürken; kullanılan kelime dağarcığı, yerel söyleyiş özellikleri ve vezin-kafiye esnekliği, su'lûk şiirini klasik şiirden hem dil hem yapı bakımından ayırır. Şiirlerin bir kısmı sahih kaynaklarda yer almakla birlikte, önemli bir bölümü ihtilaflı rivayetler aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Bu durum, su'lûk şiirinin tarihî aktarımı kadar edebî güvenilirliği açısından da bazı sorunları gündeme getirmektedir. Sonuç

⁸ Ebû Abdîrrahman el-Halîl b. Ahmed b. 'Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mehzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî (Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 2/303; Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sadir, 1414), 10/455.

⁹ el-Halîl, *Kitâbü'l-'Ayn*, 2/303; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Muhammed 'İvaz Mur'ib (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-'Arabî, 2001), 3/193; Hulîf, *eş-Su'aru's-sa'âlîk fî'l-'asri'l-Câhilî*, 339-341; Halîf, *Şi'ru's-sa'laka beyne'l-kudamâ' ve'l-muhdesîn: dirâse mevdû'îyye*, 123-124; İsmail Durmuş, “Su'lûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek-2/528-530.

olarak bu şiirler, dışlanmış bireyin kendi sesiyle kurduğu özgün bir ifade biçimi olarak değerlendirilebilir.¹⁰

Bu bağlamda Şenferâ'ya (ö. 525-550 arası) nisbet edilen *Lâmiyyetü'l-'Arab* kasidesi, su'lûk şiirinin hem biçimsel hem tematik aykırılığını ihtiva eden örnek metinlerinden biridir. Altmış sekiz beyitten oluşan bu uzun kaside, su'lûk şiirinde nadiren görülen bir ölçekte yazılmıştır. Şairin herhangi bir geleneksel girizgâh yapmaksızın doğrudan isyana başlaması hem toplum düzenine hem de şiir estetiğine yönelik bir başkaldırıyı ifade eder.¹¹

Kaside boyunca şair, ailesi ve kabilesi tarafından terk edilmenin ardından, aidiyet ihtiyacını çölün hayvanlarıyla karşılar. Onları "aile" olarak tanımlar ve böylece klasik kabile yapısının dışında alternatif bir aile inşa eder. Bu yeni "aile", sadakat, içgüdüsel koruyuculuk ve mücadele gücü aracılığıyla bireyin öz benliğini inşa ettiği bir zemin hâline gelir. Böylece toplumun reddettiği birey, kabile düzeninin dışında, kendi varoluş koşulları içinde şekillenen farklı bir yaşam tarzını benimser.¹²

Kaside "tavîl" bahrinde yazılmış olup, fiil cümlelerinin ağırlıkta olduğu "haberî" bir anlatım sunar. Dildeki sertlik, devrik yapıların yoğunluğu ve fonetik açıdan zorlayıcı kelimeler, şiirin duygusal gerilimini artırırken; betimlenen vahşi hayvanlar ve çöl doğası, su'lûk tipinin yaşadığı çevreyi ve iç dünyasını belirginleştirir. Kaside, anlatı yönüyle sekiz ayrı sahnede şekillenmiş olup bu özelliğiyle dramatik bir yapı sergiler.¹³

Söz konusu şiirin tarihî konumu kadar, kime ait olduğu konusu da klasik ve modern dönemde müstakil tartışmalara konu olmuştur. Bazı kaynaklar metni Halef el-Ahmer'e (ö. 180/796 [?]) nispet etse de tematik bütünlüğü, dil özellikleri ve şiir içerisinde Şenferâ ismine yapılan göndermeler, metnin ona ait olduğunu desteklemektedir. Ayrıca kaside, klasik dönem âlimlerince şerhedilmiş; bu da şiirin lügavî derinliğini ve edebî değerini pekiştirmiştir.¹⁴

Su'lûk hareketi, coğrafi ve sosyolojik bir zeminde şekillenen çok yönlü bir olgudur. Özellikle Mekke ile Yemen arasındaki ticaret yolları ve pazarlar, zikri geçen hareketin hem geçimlerini sürdürdükleri hem de kendilerini ifade ettikleri stratejik bölgeler olmuştur. Bu yönüyle su'lûk figürü, sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda fiziksel mekân üzerinden de şekillenen bir dışlanmışlık biçimi olarak değerlendirilebilir.¹⁵

¹⁰ Hulîf, *eş-Şu'aru's-sa'âlik fî'l-'asri'l-Câhilî*, 339-341; Durmuş, "Su'lûk", Ek-2/528-530.

¹¹ Bk. 'Atâ'ullâh b. Ahmed el-Misrî, *Nihâyetü'l-'edeb fî Şerh Lâmiyyeti'l-'Arab*, thk. Abdullâh Muhammed İsa el-Gazâlî (Kuveyt: Câmî'âtü'l-Kuveyt-Külliyetü'l-âdâb, 1413/1993), 37; 'Amâra, *Dirâse fî nusûsi'l-'asri'l-Câhilî: tahlîl ve tezavvuk*, 87-90.

¹² Orhan, "Şenferâ'nın Hayatı ve Lâmiyyetü'l-'Arab Adlı Kasidesi", 110-116.

¹³ Sözeri, Mustafa Sabri, "Şenferâ ve Lamiyyetü'l-'Arab", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (25 Aralık 2013), 5-9.

¹⁴ Süleyman Tülücü, "Şenferâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/535-537; Orhan, "Şenferâ'nın Hayatı ve Lâmiyyetü'l-'Arab Adlı Kasidesi", 110-116.

¹⁵ Hulîf, *eş-Şu'aru's-sa'âlik fî'l-'asri'l-Câhilî*, 339-341; Mehmet Çalışkan, "Lâmiyyetü'l-'Arab'ın İlk Türkçe Tercümesi", *Doğu Araştırmaları* 16 (01 Ocak 2016), 5-7; Okumuş, "Eşkiya Şairlerin Şiirlerinde Coğrafya Algısı -Cahiliye Dönemi Eşkiya Şair Şenferâ'nın Lâmiyyetü'l-

Bu çerçevede su'lûk tipinin, dönemin aile yapısı, toplumsal normları ve sınıfsal düzeniyle irtibatlı bir sosyolojik zeminde teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, şairin toplumla yaşadığı çatışma da şahsî bir kopuştan ibaret değildir; bilakis aile kurumunu da içine alan yerleşik düzenle derin bir hesaplaşma mahiyeti taşımaktadır. Dolayısıyla su'lûk figürünü daha bütünlüklü biçimde anlayabilmek için, Câhiliye dönemi Arap toplumunun aile yapısı ve aidiyet ilişkileri üzerine eğilmek yerinde olacaktır.

2. Câhiliye Aile Yapısı ve Su'lûk Figürünün Sosyolojik Arka Planı

İslam öncesi Arap toplumunda aile yapısı, kan bağına dayalı bir birim olmaktan öte, bireyin toplumsal güvenliğini, aidiyetini ve hukukunu temin eden temel bir yapıydı. Çetin doğa koşulları içinde şekillenen bu kurum, özellikle göçebe Araplar arasında kabile merkezli bir örgütlenmeye dönüşmüştü. Kabile, bireyin hem kimliğini hem de varlığını sürdürebilmesini sağlayan yegâne zemindi. Bu nedenle her fert, kabilesine mutlak sadakat göstermekle yükümlüydü; çünkü güvenlik, hukukî koruma ve onur ancak kabile dayanışması ('asabiyye) sayesinde mümkün hâle geliyordu. 'Asabiyetle birlikte intikam (se'r) kültürü de bu yapının ayrılmaz bir parçasıydı. Toplumsal adaletin geleneksel yollarla sağlandığı bu düzende, öldürülen bir ferdin intikamı alınmadıkça kabile huzura eremez, maktulün ruhu ise halk inancına göre mezarında dahi sükûna eremezdi. Bu bağlamda aile, biyolojik bir bağ olmanın yanı sıra bireyi topluma bağlayan ve koruyan bir mekanizmaydı.¹⁶ Bu merkezi yapının toplumsal düzeydeki tezahürü, hiyerarşik bir soy sistemine dayanıyordu. Câhiliye döneminde Arap ailesi, sadece çekirdek aileyle sınırlı kalmayan, 'aşb, kabile, 'imâra, batn, fahz ve fasîla gibi kategorilere ayrılmış geniş bir toplumsal yapıydı. Bu sınıflandırma, bireyin toplum içindeki konumunu, itibarını ve haklarını doğrudan belirliyordu.¹⁷

Ne var ki bu yapı ideal bir eşitlik sunmuyordu. Aristokrat ve etkin figürlerin hakları güçlü şekilde korunurken, kabile içindeki sıradan bireyler, köleler, mevâlî ve dışarıdan kabileye sığınanlar çoğu zaman korumasız bırakılmış, hatta topluluktan atılma (خلع) yoluyla dışlanmışlardır. Toplumsal eşitsizlik sadece ekonomik düzeyde değil, aynı zamanda sosyal koruma ve onur sistemine erişimde de belirgindi. Bu dışlanmışlık, bazı bireyleri "su'lûk" kimliğine yöneltmiş; aileden ve kabileden bağımsız, toplum dışı bir yaşam tarzını benimsemelerine sebep olmuştur.¹⁸

Su'lûklar, bu toplumsal yapının dışında kalan figürlerdi. Bu durum, fiziksel bir dışlanmanın ötesinde, bireyin aidiyet algısına sirayet eden bir yalnızlık biçimini de ifade ediyordu. Câhiliye toplumunun merkezî değerleri olan mürüvvat, asabiye ve onur anlayışı,

'Arab ve Emevî Dönemi Eşkiya Şair Ebü'n-Neşnâş en-Nehşelî'nin Ve sâiletin eyne'r-rahlî Şiirleri Bağlamında-", 77-79.

¹⁶ Tevfik Burru, *Târîhu'l-'Arabi'l-kadîm* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1422/2001), 252-255.

¹⁷ Beşîr 'Avvâ, *el-Usra beyne'l-Câhiliyye ve'l-İslâm ve evdâ'uhâ er-râhine* (Dımaşk: Matâbi'u Dâri'l-fikri'l-İslâmî, ts.), 10-12.

¹⁸ Lutfî Abdülvehhâb, *el-'Arab fî'l-'usûri'l-kadîme* (Mısır: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, ts.), 367-378.

bu bireyler için kabile bağlamında anlamını yitirmiş; ancak bireysel düzeyde farklı biçimlerde varlığını sürdürmüştür. Su'lûklar, dışlanmışlıkla sınırlı kalmayıp, mevcut toplumsal yapıya bireysel cesaret ve kararlılıkla karşı duran bir direniş biçimini de temsil etmişlerdir. Dolayısıyla onların şiirlerinde sıkça görülen yalnızlık, cesaret ve özgürlük temaları, Câhiliye toplumunun değer sistemine içeriden yöneltilmiş bir eleştiri olarak da anlaşılabilir.¹⁹

Câhiliye toplumunun ekonomik yapısı da su'lûk figürünün ortaya çıkışında etkili olan temel sebeplerden biridir. Güney Arabistan'da gelişen tarım, kuzey bölgelerde sürdürülen göçebe hayvancılık ve şehir merkezlerinde yoğunlaşan ticaret faaliyetleri, toplum içerisinde belirgin bir ekonomik ayrışmaya yol açmıştır. Bu üretim ve mülkiyet ilişkileri, zengin ile yoksul arasındaki farkı derinleştirerek sosyal adaletsizliği daha görünür hâle getirmiştir. Dolayısıyla su'lûklar, yalnızca toplumsal değil; aynı zamanda ekonomik dışlanmışlığın da bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Geçimlerini sürdürebilmek amacıyla başvurdukları yol kesme ve baskın gibi yöntemler hem bir mecburiyet hem de mevcut toplumsal yapıya karşı yöneltilmiş bir nevi itiraz olarak değerlendirilebilir.²⁰

Sonuç olarak, Câhiliye dönemi Arap toplumunda aile yapısı, bireyin hem korunduğu hem de dışlanabildiği çok katmanlı bir sosyal yapıyı temsil etmektedir. Kabileden ya da aileden koparılmak, yalnızca fiziksel bir himayeden mahrum kalmakla sınırlı değildir; bu kopuş, aynı zamanda bireyin toplumsal aidiyetini ve anlam dünyasını da zedeleyen derin bir kırılmaya işaret eder. Su'lûk şiirlerinde sıkça karşılaşılan yalnızlık, özgürlük ve başkaldırı temaları, bu kırılmanın şiirsel bir ifadesi olarak değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda şiir, yalnızca bireysel bir anlatım biçimi değil; aynı zamanda dönemin toplumsal yapısına dair tarihsel bir tanıklık işlevi de görmektedir. Yazılı kaynakların sınırlı olduğu bir devirde, su'lûk şairlerinin dizelerinde yer alan aile, aidiyet, dışlanma ve direniş gibi temalar, dönemin sosyal gerçekliğinin şiirsel izdüşümleridir.²¹ Özellikle *Lâmiyyetü'l-'Arab* gibi metinlerde dışlanmışlık hâli, bireyin iç dünyasında bir tür muhasebeye dönüşür. Bu içsel sorgulama, kişinin aidiyet, ahlâk ve adalet gibi kavramlarla yeniden temas kurmasına imkân tanır. Bu noktada, su'lûk şiirinde aileye dair hangi temaların, hangi imgeler ve anlam örüntüleri etrafında şekillendiğini daha yakından incelemek yerinde olacaktır.

3. Lâmiyyetü'l-'Arab'da Aileye Dair İmgeler

Lâmiyyetü'l-'Arab kasidesi, bireyin toplumdan dışlanışını konu edinirken, aynı zamanda su'lûk tipinin aile, aidiyet ve yerleşik düzenle kurduğu gerilimli ilişkiyi de yansıtır. Kasidede yer alan imgeler, bireyin kabilesiyle bağının kopuşunu yalnızca bir ayrılık değil,

¹⁹ Şevkî Dayf, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî* (Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1995), 1/67-75.

²⁰ Dayf, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, 1/76-81.

²¹ Abdülvehhâb, *el-'Arab fî'l-'usûri'l-kadîme*, 238-243.

aynı zamanda kendini yeniden tanımlama süreci olarak ortaya koyar. İzleyen bölümde ele alınacak temalar, şiirde öne çıkan imge ve anlatım unsurları aracılığıyla incelenecektir.

3.1. Toplumsal Dışlanma ve Aileden Kopuşun Başlangıcı

Su'lûk şairleri, Arap şiir geleneğinde yalnızca yoksulluk veya eşkıyalıkla değil; aynı zamanda aidiyet kaybı, toplumsal tecrit ve içsel kırılmalarla da anılan şahsiyetlerdir. Bu figürler, içinde yaşadıkları toplumun dışına itilmiş, aidiyet bağları zayıflamış bireylerin iç dünyasını şiir aracılığıyla dile getirirler.²² Şairin toplumsal koruma ve ailevi desteği kaybetmesiyle başlayan bu süreç, çoğu zaman kabileden dışlanma yahut ailenin ilgisiz tutumu gibi sebeplerle şekillenir. Neticede birey, toplumla bağıni koparak çölü mesken tutar; bu durum hem fiilî bir yönelişi hem de sembolik bir kopuşu ifade eder. *Lâmiyyetü'l-'Arab*'ın ilk beyitleri, söz konusu dönüşümün gerekçelerini ortaya koyar:²³

أَقِيمُوا بَنِي أُمِّي صُدُورَ مَطِيئِكُمْ فَإِنِّي إِلَى قَوْمٍ سَوَاكُم لَأَمِيلُ

Ey anamın oğulları! Kendinize çeki düzen verin! Zira ben artık sizden başkalarına yönelmekteyim.

Yukarıdaki beyitte yer alan “بَنِي أُمِّي” ifadesi şairin doğrudan öz kardeşlerini değil,²⁴ daha geniş anlamda kabilesini işaret eder.²⁵ Bu kullanım, özellikle şefkat ve yakınlık bildiren anne üzerinden aidiyet vurgusu içerir. Şair böylece mensup olduğu Ezdî kabilesine, onları aile yerine koyarak seslenmektedir.²⁶ Beyitte geçen “أَقِيمُوا صُدُورَ مَطِيئِكُمْ” ifadesi ise, lafzen “bineklerinizin yönlerini düzeltin” anlamına gelse de belagat ilminde “kinaye”²⁷ kapsamında değerlendirilir. Bu deyim, “gafletten uyanın, kendinize gelin, tutumunuzu değiştirin” manasında kullanılır.²⁸

Şair burada kabilesine, “beni görmezden gelmeye son verin, beni ihmal etmeyin” mesajı vermektedir. Devamındaki ifade “فَإِنِّي إِلَى قَوْمٍ سَوَاكُم لَأَمِيلُ” onun başka bir topluluğa

²² Hulîf, *eş-Şu'aru's-sa'âlik fî'l-'asri'l-Câhilî*, 23.

²³ 'Amr b. Mâlik el-Ezdî eş-Şenferâ, *Lâmiyyetü'l-'Arab*, thk. Muhammed Matar Sâlim b 'Âbid el-Ka'bi (Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1439/2018), 11; Ebû Ali İsmâil b. el-Kâsım b. Ayzûn el-Bağdâdî el-Kâlî, el-Emâlî (Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1344/1925), 1/156.

²⁴ Bazı kaynaklarda ise Şenferâ'nın bu ifadeyle öz kardeşlerine hitap ettiği ileri sürülmüştür. Bk. es-Seyyid İbrâhîm er-Radevî, *Şerhu Lâmiyyeti'l-'Arab*, thk. Esmâ Muhammed Hasan Hîtû (Beyrut: Dâru'l-Fârâbî, 1430/2009), 67.

²⁵ Ebû'l-Fadl Yahyâ İbn Ebî Tayy, *el-Müntahab fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Arab*, thk. İbrâhîm b Muhammed er-Batşân (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1437/2016), 95.

²⁶ İbn Ebî Tayy, *el-Müntahab fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Arab*, 98-99.

²⁷ Kinaye, beyân ilminde; açıkça zikredilen bir unsur aracılığıyla, onunla ilişkili olan başka bir anlamın kastedildiği edebî bir sanattır. Bk. Abdülaziz 'Atîk, *'İlmü'l-beyân* (Beyrut: Dâru'n-nahda, 1982), 203-219.

²⁸ İbn Ebî Tayy, *el-Müntahab fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Arab*, 101-102; eş-Şenferâ, *Lâmiyyetü'l-'Arab*, 6.

yönelmesinin bir tercih değil, bir zorunluluk olduğunu gösterir.²⁹ Bu, aile bağlarının ihmal sonucu kırıldığını ve kopuşun karşılıklı bir süreç olduğunu gösterir. İlgili şerhlerde bu durum, şairin kabilesine karşı hâlâ bir umut taşıdığı, onlara bir “son şans” verdiği şeklinde yorumlanır.³⁰ Bu bağlamda ‘بني أمي’ ifadesi hem bir serzenişi hem de henüz tamamen kopmamış duygusal bir bağı yansıtan bir hitap biçimi olarak değerlendirilebilir.³¹

Şair, devam eden beyitlerde kabilesinden ayrılma kararını net bir biçimde ortaya koyar:³²

فقد حَمَّتِ الحاجاتُ واللَّيْلُ مُقَمَّرٌ وَشُدَّتْ لَطِيَّاتِ مطايا وَأَرْحُلُ

Artık bıçak kemiğe dayandı; bu da gün gibi ortada. Ne gerekiyorsa hazırlandı; karar kesin: gidiyorum...

Beyitte geçen “قد” edatı, geçmiş zamanı şimdiki zamana yaklaştırır (تقريب)³³ ve sürecin artık son noktaya geldiğini gösterir. Bu durum, şairin ayrılık kararını bir anda değil, uzun bir iç hesaplaşmanın ardından verdiğini akla getirmektedir. İkinci mısra da yer alan “وَشُدَّتْ” ve “لَطِيَّاتِ مطايا وَأَرْحُلُ”, yola çıkmak üzere yapılan hazırlıkları ve bu karardaki kesinliği vurgular. Binek hayvanlarının bağlanması, kararın uygulamaya konduğunu gösteren sembolik bir anlatımdır.³⁴ “وَاللَّيْلُ مُقَمَّرٌ” ifadesi ise, ayrılığın gece vakti gerçekleşeceğini belirtmekten çok, içinde bulunulan durumun artık gizlenemez derecede aşikâr olduğunu ima eder.³⁵ Şenferâ bu beyitte, ayrılık kararının keyfi olmadığını, kendisini bu noktaya getiren sürecin zorunlu bir sonucu olduğunu dile getirir.

Şiir, hikemî bir tema taşıması dolayısıyla, modern dönemde de anlamını korur. Zira bugün de bir bireyin -özellikle çocukların- ailesi tarafından ihmal edilmesi, dışlanması veya değersizleştirilmesi; onu toplum dışına itebilir ve “kötü çevrelere” yönelmesine zemin hazırlayabilir. Bu yönüyle şiir, bireyin aidiyet sorunu yaşadığı anlarda ne tür bir kimlik dönüşümüne uğrayabileceğine dair evrensel bir okuma imkânı sunar.

3.2. Aidiyet Kaybı ve Alternatif Bir Yuva Arayışı

Su’lûk şairlerinin sığınağı genellikle çöl ve dağlardır. Günümüz ifadeleriyle bu kişiler “eşkiya” ya da “haydut” olarak tanımlansa da onların bu yaşam tarzına yönelmesinin

²⁹ Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *A’cebü’l-‘aceb fî Şerhi Lâmiyyeti’l-‘Arab* (Mısır: Matba’atü Muhammed Matar el-Varrâk, 1328/1910), 5.

³⁰ er-Radevî, *Şerhu Lâmiyyeti’l-‘Arab*, 68.

³¹ İbn Ebî Tayy, *el-Müntahab fî Şerh Lâmiyyeti’l-‘Arab*, 100.

³² eş-Şenferâ, *Lâmiyyetü’l-‘Arab*, 13.

³³ İbn Ebî Tayy, *el-Müntahab fî Şerhi Lâmiyyeti’l-‘Arab*, 109.

³⁴ Abdülhalîm Hıfînî, *Lâmiyyetü’l-‘Arab li’ş-Şenferâ: şerh ve dirâse* (Kahire: Mektebetü’l-Âdâb, ts.), 8.

³⁵ ez-Zemahşerî, *A’cebü’l-‘aceb fî Şerhi Lâmiyyeti’l-‘Arab*, 7.

ardında çoğu zaman toplumsal dışlanmışlık ve aidiyet kaybı yer alır.³⁶ Kabileden veya aileden uzaklaşan bu figürler, sığındıkları çölü adeta bir alternatif yuva olarak görürler. *Lâmiyyetü'l-'Arab*'da yer alan şu beyit, bu algıyı çarpıcı şekilde yansıtır:³⁷

وفي الأرض منأى للكرم عن الأذى وفيها لمن خاف القلى متعزلاً

Yeryüzü, haysiyet sahibine her daim bir koranak sunar ve nefretin gölgesinden sakınan kişi için de çekilecek bir kuytuluk hep vardır.

Şair burada, kabilesinden ayrıldıktan sonra bulduğu yeni yurdu betimlerken kendisini “kerîm” (haysiyetli) bir kişi olarak tanımlar. Bu ifade, yalnızca ahlaki üstünlük iması taşımakla kalmaz; aynı zamanda su'lûk tipinin erdemli bir figür olduğunu da ifade eder.³⁸ Su'lûkların cömert ve yardımsever özellikleri, özellikle 'Urve b. Verd gibi şairlerde belirgin bir şekilde öne çıkar.³⁹

Beyitte geçen “منأى” kelimesi, eziyetten korunmayı sağlayan güvenli bir mekâna işaret eder. “الأذى” kelimesi ise, kişinin uğrayabileceği her türlü fiziksel ya da psikolojik zararı kapsayan geniş anlamlı bir kelimedir.⁴⁰ Bu tür ifadelerin, su'lûk şairlerinin aileden veya kabileden ayrılış sebeplerini anlamada önemli ipuçları sunduğu söylenebilir. Aynı zamanda, şairin bu ayrılığı bir tercihten ziyade bir zorunluluk olarak yaşadığını okuyucuya hissettirmeye yardımcı olduğu ileri sürülebilir.

İkinci mısra ise, zarar görme ihtimalinden dolayı geleceğe dair bir önlem alma fikrini işler. “خاف” fiili, gelecek endişesini; “القلى” ise karşıdaki kişinin kalben duyduğu nefret ve bu nefretten doğabilecek olası zararları ifade eder.⁴¹ Bu bağlamda beyit, şairin dünyadan tedricen el çekişini ve içe dönük bir tefekküre yönelişini dile getirir.

Şiirde kullanılan “متعزلاً” kelimesi, toplumdan uzaklaşan, inzivaya çekilen mekân manasındadır.⁴² Dolayısıyla bu yalnızlaşma, bir kaçış değil, bir başkaldırıdır; zulüm, ihanet, kayıtsızlık ve toplumsal yozlaşmaya karşı kararlı bir tepki niteliğindedir.

Şair, yukarıdaki beyitte ortaya koyduğu düşünceyi pekiştirmek üzere⁴³ yemin üslubuna başvurur:⁴⁴

³⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm* (Dâru's-Sâkî, 1422/2001), 18/166-174.

³⁷ Eş-Şenferâ, *Lâmiyyetü'l-'Arab*, 16; Ebû Ubeyd Abdullâh b. Abdîlâzîz el-Bekrî el-Endelûsî, *Simtû'l-le'âlî fî Şerhi Emâli'l-Kâlî*, thk. Abdulâzîz el-Meymenî (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, ts.), 1/413.

³⁸ İbn Ebî Tayy, *el-Müntahab fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Arab*, 120.

³⁹ Durmuş, “Su'lûk”, Ek-2/528-530.

⁴⁰ el-Halil, *Kitâbü'l-'Ayn*, 8/206; İbn Ebî Tayy, *el-Müntahab fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Arab*, 123.

⁴¹ İbn Ebî Tayy, *el-Müntahab fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Arab*, 130.

⁴² er-Radevî, *Şerhu Lâmiyyeti'l-'Arab*, 74.

⁴³ Muhammed b. Kâsım İbn Zâkûr el-Mağribî, *Tafrîcû'l-kurab 'an kulûbi ehli'l-erab fî ma'rifeti Lâmiyyeti'l-'Arab*, (b.s.: y.y., 1328/1910), 62.

⁴⁴ Eş-Şenferâ, *Lâmiyyetü'l-'Arab*, 18.

لَعَمْرُكَ مَا فِي الْأَرْضِ ضِيقٌ عَلَى امْرِئٍ سَرَى رَاغِبًا أَوْ رَاهِبًا وَهُوَ يَعْثَلُ

Hayatın üzerine yemin olsun ki, asla dar değildir yeryüzü, izzet arayan ya da zillete düşmekten sakınan aklıselim bir kimseye...

Yukarıda verilen beyitte Şenferâ, yeryüzünün bütünüyle zulüm ve sıkıntıyla dolu olmadığını; izzet ve haysiyeti korumak isteyen kimseler için daima bir çıkış yolu bulunduğunu vurgular.⁴⁵ Ancak ikinci mısradaki “وَهُوَ يَعْثَلُ” ifadesiyle bu imkânın yalnızca bilinçli ve akıl sahibi bireyler için geçerli olacağını da belirtir. Zira gurbet, ancak değerlerle yürüyen, bilinçle hareket edenler için bir kurtuluş olabilir; aksi halde, her yer karanlığın yeni bir yüzü olabilir.⁴⁶

Şiirlerin hikemî niteliğinden⁴⁷ hareketle bu beyitlerde, hayatın işleyişine dair evrensel gözlemler de yer almaktadır. Günümüz bağlamında okunduğunda, söz konusu dizeler, aile ya da toplumdan dışlanan bireylerin zamanla kendilerine yeni yollar arayabileceğini ve bu yolların kimi zaman yapıcı, kimi zaman ise yıkıcı sonuçlar doğurabileceğini düşündürmektedir. Nitekim, ailesi ya da yurdu tarafından değersizleştirilen bir bireyin göç etmesi, aidiyet bağlarının çözülmesiyle başlayan bir kimlik dönüşümünün çarpıcı bir örneği olarak değerlendirilebilir.

3.3. İnsansız Aile: Doğayla Kurulan Yeni Cemiyet

Toplumla bağını yitiren su'lûk şairi için yalnızlık, hem dışsal bir uzaklaşma hem de içsel bir yabancılaşma hâlidir. Aile, kabile ve cemiyet gibi geleneksel koruma ağlarından tecrit edilen bu bireyler, aidiyet ihtiyaçlarını karşılamak için alternatif yollar ararlar. Bu durum onları başıboş bırakmaz; aksine, yeni bir düzen kurmaya ve yeni bir “aile” müessesesi oluşturmaya yönlendirir. İnsanlarla kurulamayan bağların yerini bu kez doğa ve vahşi hayvanlar alır. Su'lûk şiirinde bu yeni bağ, alışılmış değerlerin yerine geçen bir dayanışma modeli olarak temsiliyet kazanır.⁴⁸ *Lâmiyyetü'l-'Arab*'da bu durum şu beyitte tezâhür eder:⁴⁹

وَلِي دُونَكُمْ أَهْلُونَ سَيِّدٌ عَمَلَسَ وَأَرْقَطُ زُهْلُولٌ وَعَرْفَاءُ جَيْئَلُ

Benim artık sizden başka bir ailem var: Çevik bir kurt, sırtı pek bir kaplan ve benekli bir sırtlan...

⁴⁵ 'Atâ'ullâh b. Ahmed el-Misrî, *Nihâyetü'l-edeb fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Arab*, thk. Abdullâh Muhammed İsa el-Gazâlî (Kuveyt: Câmî'âtü'l-Kuveyt-Külliyetü'l-âdâb, 1413/1992), 41.

⁴⁶ el-Misrî, *Nihâyetü'l-edeb fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Arab*, 42.

⁴⁷ Hıfî, *Lâmiyyetü'l-'Arab li'ş-Şenferâ: şerh ve dirâse*, 9.

⁴⁸ Hulîf, *eş-Şu'aru's-sa'âlik fî'l-'asri'l-Câhilî*, 123-124.

⁴⁹ Eş-Şenferâ, *Lâmiyyetü'l-'Arab*, 20.

Şenferâ burada, terk ettiği kabilesinin yerine sahiplendiği “yeni ailesini” tanımlar. Aile ve yakın çevreyi ifade eden أَهْلُونَ kelimesi bu bağlamda bir istiare ile -yani mecaz yoluyla- vahşi hayvanlar için kullanılmıştır.⁵⁰ Şair, bu hayvanları bedel⁵¹ yapısı içinde sıralayarak ne tür bir “aile” kastettiğini açıklar. “ذَوْنَكُمْ” ifadesi ise her ne kadar “sizden başka” anlamına gelse de kelimenin kökündeki “daha aşağı” anlamı da⁵² göz önüne alındığında, şairin daha şiirin başında “aile” ile hayvanlara işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Kurt, Arap kültüründe en kurnaz ve tehlikeli yırtıcı hayvanlardan biridir. Hatta Araplar arasında kurtlarla kurulan ilişki, diğer tüm yaban hayvanlarla ilişkilerden daha fazladır.⁵³ Şairin böyle hayvanları “aile” olarak göstermesi, bir bakıma insanlardan gördüğü ihanetin derecesini vurgulayarak “Görüyorsunuz, beni kimleri tercih etmek zorunda bıraktınız” şeklinde bir alt metin taşır. Şair devam eden beyitte, bu tercihinin nedenlerini daha açık bir şekilde ifade eder:⁵⁴

هُمْ الْأَهْلُ لَا مُسْتَوْعِ السِّرِّ ذَائِعٌ لَدَيْهِمْ وَلَا الْجَانِي بِمَا جَرَّ يَخْذَلُ

Onlar (benim gerçek) ailemdir; onlara emanet edilen sır asla açığa çıkmaz ve suç işleyen de işlediği şey yüzünden yüzüstü bırakılmaz.

Yukarıdaki örnekte Şenferâ, önceki beyitte zikrettiği vahşi hayvanları, “هُمْ الْأَهْلُ” ifadesiyle bir teşbih edatı kullanmadan; teşbih-i müekked⁵⁵ sanatından yararlanarak, aileye benzetmektedir. Cümlelerin devamında ise, “sırrı ifşa etmeme, vafâkarlık ve ihanet etmeme” gibi nitelikleri anarak, ideal bir ailenin taşıması gereken vasıflara işaret eder. Böylece şair, hem bu özellikler üzerinden hayvanların aileye benzeyen yönlerini (vechü's-şebah) ortaya koymakta, hem de teşbih-i mufassala⁵⁶ yer vermektedir. Ayrıca beyitte, önceki dizelerde zikredilen hayvanların niteliklerine tek tek temas edildiği için, burada taksım sanatı da göze çarpar.⁵⁷ Şenferâ, bu beyitte, kendisine yeni bir aile olarak seçtiği hayvanları sadakat, sır

⁵⁰ İbn Zâkûr el-Mağribî, *Tafrîcû'l-kurab 'an kulûbi ehli'l-erab fî ma'rifeti Lâmiyyeti'l-'Arab*, 62.

⁵¹ Bedel, kendisinden önce gelen kelimeyi (mübdelun minh) açıklamak, tamamlamak veya onun belirli bir yönünü daha açık hâle getirmek amacıyla kullanılan; i'rab bakımından ona tabi olan bir unsurdur.

⁵² ez-Zemahşerî, *A'cebü'l-'aceb fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Arab*, 9.

⁵³ İbn Ebî Tayy, *el-Müntahab fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Arab*, 161.

⁵⁴ Eş-Şenferâ, *Lâmiyyetü'l-'Arab*, 21.

⁵⁵ Teşbih-i müekked, müşebbeh ve müşebbehün bih unsurlarından oluşan; teşbih edatını içermeyen benzetme türüdür. Bk. Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. 'Arafe ed-Desûkî, *Haşiyetü'd-Desûkî 'ala Muhtasari'l-me'ânî*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), 3/219; Abdurrahman Hasan Habenneke, *el-Belâgatü'l-Arabiyye : üsûsuhâ ve ulûmuhâ ve fûnûnuhâ* (Dımaşk & Beyrut: Darü'l-Kalem ed-Darü's-Şamiyye, 1996), 2/173.

⁵⁶ Teşbih-i mufassal, vechü's-şebahin açıkça zikredildiği teşbih türüdür. Bk. Ahmed b. İbrahim b. Mustafa Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), 235.

⁵⁷ Taksım, birden fazla kişi yahut unsur zikredildikten sonra, her biriyle ilgili niteliklerin veya özelliklerin ayrı ayrı belirtilmesidir. Bk. Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî el-

saklama ve vefa gibi erdemlerle öne çıkararak yüceltir;⁵⁸ böylece onları, insanlardan çok daha güvenilir bir aidiyet çevresi olarak takdim eder. Bunlar, kendi kabilesinde bulamadığı temel insani değerlerdir. Şair burada yalnızca ailesini değil, tüm insan topluluğunu dışlamaktadır. İnsanlar yerine hayvanları tercih etmesi, bireyin hayal kırıklığını ve aynı zamanda insanlığa yönelttiği eleştiriyi ifade eder.⁵⁹

Bu şiirler, modern dünyanın insanî meseleleri ışığında da yeniden yorumlanabilecek niteliktedir. Bir aile ya da toplum, bireyi dışladığında veya ona gerekli değeri vermediğinde, kişi kendine başka “aileler” bulabilir. Bu bazen bir arkadaş çevresi, bazen bir ideoloji ya da yaşam tarzı, bazen de doğanın ta kendisi olabilir. Birey, ailesinden göremediği ilgiyi ve sadakati, başka bir ortamda bulabilir.

3.4. Aileden Kopuşun Ardındaki Sebepler ve Bireysel Dayanıklılık

Su'lûk şairlerinin şiirleri, yalnızca maddi yoksunluğun ifadesi olmakla kalmaz; aynı zamanda bu yoksunluğun beraberinde getirdiği değersizlik hissi, geçim sıkıntısı ve toplumsal dışlanmanın izlerini de ihtiva eder. Bu şiirlerde, ferdin toplum içindeki yerini kaybetmesiyle oluşan kırılmalar, çoğu zaman içe dönük bir serzeniş ve sosyal adaletsizliğe karşı bir itiraz olarak yansır. Su'lûk figürlerinin karşılaştığı küçümseyici tutum, onlara yaşamın nimetlerinden yeterince pay verilmemesi ve mücadele alanlarında yalnız bırakılmaları, ruh dünyalarında derin izler bırakmıştır. Bireyin içinde bulunduğu sosyal yapı artık bir koruma kalkanı değil; bilakis dışlayıcı bir unsur hâline gelmiştir. Bu bağlamda, bireyin haklarını elde etme yolları tıkanmış; toplumla bağları giderek zayıflamıştır. Açlık, yoksulluk ve aidiyetsizlikle kuşatılan bu bireyler, zamanla hayatta kalabilmek için alternatif yollar aramak zorunda kalmışlardır. Ancak bu yolların meşru olanları çoğunlukla kapalıdır. Dolayısıyla toplumsal dışlanma, bireyi kimi zaman baskın, yol kesme ve gasp gibi marjinal yöntemlere sevk etmiş; güç, bu bireyler için varoluşlarını sürdürmenin temel aracına dönüşmüştür.⁶⁰ İşte bu noktada su'lûk şiirleri, bireyin yaşadığı kırılmayı yalnızlık, onur ve direnç üzerinden dile getirir. *Lâmiyyetü'l-'Arab*'da geçen şu beyitlerde bu ruh hâli açık şekilde yansımaktadır:⁶¹

وَإِنِّي كَفَانِي فَقَدْ مَنْ لَيْسَ جَازِيًا حُسْنَى وَلَا فِي قُرْبِهِ مُتَعَلِّئًا
ثَلَاثَةً أَصْحَابَ فُؤَادٍ مُشِيعٍ وَأَبْيَضُ إِصْلِيَّتٍ وَصَفْرَاءُ عَيْطَلٍ

İyiliğe karşılık vermeyen, yakınlığıyla da gönül ferahlatmayan birini yitirmek bana dert değildir;

⁵⁸ Askerî, *es-Sinâ'teyn el-kitâbe ve's-şi'r* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Ansariyye, 1998), 431; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/403; Aşkan, *Şenferâ ve Eseri: Dîvân'ı ve Lâmiyyetü'l-'Arab*'ı, 303.

⁵⁹ İbn Ebî Tayy, *el-Müntahab fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Arab*, 171.

⁶⁰ Hıfnî, *Lâmiyyetü'l-'Arab li's-Şenferâ: şerh ve dirâse*, 10.

⁶¹ Hulîf, *eş-Şu'aru's-sa'alîk fî'l-'asr'l-Câhilî*, 32-33.

⁶² Eş-Şenferâ, *Lâmiyyetü'l-'Arab*, 29-31.

Zira onun yerini fazlasıyla doldurur üç sadık dost: yürekli bir kalp, bilenmiş bir kılıç, gergin bir yay.

İlk beyitte geçen كَفَانِي fiilinin faili, ikinci beyitte yer alan أَصْحَاب ثَلَاثَةٌ ifadesidir. Dolayısıyla beyitler arasında güçlü bir yapısal bağ bulunur; bu da tazmîn sanatı olarak tanımlanır.⁶² Şair burada ailesini ya da toplumsal çevresini yitirmiş olmanın yarattığı boşluğu, kendi cesareti (فُؤَادٌ مُشَيِّعٌ), keskin kılıcı (أَنْيَاضٌ إِصْلِيَّتٌ) ve sağlam yayı (صَفْرَاءُ عَيْطَانٌ) ile doldurduğunu ifade eder. Dolayısıyla bu üç unsur, sadece fiziksel değil; aynı zamanda ruhsal ve toplumsal anlamda dayanıklılığı temsil eder.

فُؤَادٌ مُشَيِّعٌ ifadesi, “başkalarıyla desteklenmiş” ya da “cesurca donatılmış bir kalp” anlamında kullanılır. Kalbin burada bir topluluğun desteği yerine geçmesi, şairin bireysel iradesine yaptığı vurguyu artırır.⁶³ مُنْعَلٌ kelimesi ise, kişinin birlikte olmaktan hoşnutluk duyacağı, zaman geçirip gönül eğlendireceği bir yakınlığı ifade eder.⁶⁴ Şair, ailesiyle olan ilişkisini bu anlamda yetersiz ve faydasız olarak görür; aksine avcılık, kılıç kullanımı gibi beceriler üzerinden şekillenen yeni yaşam tarzı, ona daha çok tatmin sunmaktadır.

Bu beyitlerde şair, su'lûk hayatının temel direklerini oluşturan cesaret, silah ve dayanıklılığı net biçimde ortaya koyar. Aynı zamanda, ailesine yönelik çok çarpıcı bir eleştiri yönelir. Nitekim iyiliğe karşı nankörlükle mukabele etmek, Arap kültüründe ağır şekilde ayıplanan bir tutumdur.⁶⁵ Şair de bu durumu gerekçe göstererek aileden ve kabileden kopuşunu haklılaştırır. Benzer bir ruh hâli, aşağıdaki beyitlerde de hissedilir:⁶⁶

وإنْ مدتِ الأيدي إلى الزادِ لمْ أكنْ بأعجلِهِمْ إِذْ أَجشَعُ القومِ أَعْجَلُ
وما ذاكِ إِلَّا بسطةٌ عَنْ تَفَضُّلٍ عَلَيْهِمْ وَإِنَّ الأَفْضَلَ الْمُتَفَضِّلُ

Sofraya uzanırken eller, ben olmazdım en önce davranan; çünkü (bilirim ki), en açgözlüdür her zaman en çabuk davranan.

Bu davranış, onlara bir lütuftan ibaret; zira en faziletli olan, lütufkâr olandır.

Yukarıdaki beyitlerde, şair kendini doğrudan metheder⁶⁷ ve adabımuâşeret kurallarına riayet ettiğini ifade eder. Ancak alt metinde, ailesine veya toplumuna yönelik örtük bir eleştiri de yer alır. Özellikle ikinci beyitte, bu tavrın bilinçli bir lütuf olduğu vurgulanarak, “onlar gibi aceleci değilim çünkü onların açgözlülüğü bana uzak” denilmek istenir. Klâsik şerhlerde bu beyit, açgözlülüğe karşı bir duruş, ahlaki bir kendini koruma

⁶² El-Misrî, *Nihâyetü'l-edeb fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Arab*, 48.

⁶³ Hıfî, *Lâmiyyetü'l-'Arab li'ş-Şenferâ: şerh ve dirâse*, 11.

⁶⁴ Er-Radevî, *Şerhu Lâmiyyeti'l-'Arab*, 91.

⁶⁵ İbn Ebî Tayy, *el-Müntahab fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Arab*, 216; İbn Zâkûr el-Mağribî, *Tafrîcû'l-kurab 'an kulûbi ehli'l-erab fî ma'rifeti Lâmiyyeti'l-'Arab*, 64.

⁶⁶ Eş-Şenferâ, *Lâmiyyetü'l-'Arab*, 25-27.

⁶⁷ El-Misrî, *Nihâyetü'l-edeb fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Arab*, 46.

refleksi olarak yorumlanmıştır. Toplumdan dışlanan bireyin kendine bir onur ve vakar alanı inşa etme çabası dikkat çeker.⁶⁸

Söz konusu beyitlerde de görüldüğü üzere, su'lûk şairi hem aileden hem toplumdan kopuşunu ahlaki ve varoluşsal gerekçelere de dayandırır. Onun bireysel dayanıklılığı, yalnızca yoksullukla mücadeleye değil; esasen değer temelli bir yaşam anlayışına dayanır. Açgözlülüğe mesafe, vefasızlığa kayıtsızlık ve kendiyle baş başa kalma iradesi, su'lûk tipini sıradan bir marjinal figürden çıkarıp ahlaki bir direniş örneğine dönüştürür. Şiirin hikemî yapısı da bu mesajı evrensel bir zemine taşır. Çağdaş okuyucunun nazarında bu beyitlerde, toplumsal ve ailevî bağlardan mahrum kalan ferdin, kendi benliğine yönelerek hayatını yeniden ihya etme gayreti temayüz eder.

SONUÇ

Lâmiyyetü'l-'Arab, klasik Arap şiiri geleneğinde estetik bir güzelliğin ötesinde, insanın toplumsal dışlanma, aidiyet kaybı ve varoluşsal arayış gibi derin tecrübelerini dile getiren bir metin olarak değerlendirilebilir. Şenferâ'nın dizelerinde kabile bağlarından uzaklaşma, bedensel bir ayrılıktan ziyade, ruhî bir dönüşümün ve içsel olgunlaşmanın ifadesi hâline gelmiştir. Bu bakımdan kaside, bireyin aile ve toplumla yaşadığı kopuşu, tabiata ve hayvanlara yönelerek kurduğu yeni ilişki biçimleri üzerinden anlamlandırır; böylece yalnızlık, bir eksiklik değil, insanın kendi varlığıyla yeniden temas kurduğu bir hâle dönüşür.

Şiirde yer alan tabiat unsurları ve yırtıcı hayvan tasvirleri, şairin kaybettiği toplumsal değerleri-güveni, sadakati ve dayanışmayı-farklı bir düzlemde yeniden kurma çabasını gösterir. Su'lûk tipi, dışlanmışlığın içinde direnişi, yalnızlığın içinde ise ahlâkî bir duruşu temsil eder. Bu duruş, bireyin kabile düzeni dışında da irade, vakar ve tutarlılıkla var olabileceğini gösterir. Böylece şiir, toplumun sınırlarının ötesinde anlam arayışına çıkan insanın, kendi benliğiyle kurduğu sahici temasın edebî ifadesi hâline gelir.

Lâmiyyetü'l-'Arab, günümüz bakış açısından değerlendirildiğinde, tarihî bir metin olmanın yanında, insanın yalnızlık, aidiyet kaybı ve kimlik arayışı gibi temel tecrübelerine ışık tutan bir eser hüviyetindedir. Şiir, dışlanma sürecini yüceltmeden, onu anlamlandıran ve dönüştüren bir tefekkür alanına taşır. Böylece bireyin yaşadığı içsel çatışma ile içinde bulunduğu toplumsal çevre arasında derin bir denge kurar. Bu yönüyle kaside hem döneminin toplumsal gerçekliğini yansıtmaya hem de Arap şiirinde insanın varlığını yeniden anlamlandırma çabasına dair kalıcı bir örnek teşkil eder.

Netice itibarıyla bu makalede, *Lâmiyyetü'l-'Arab* kasidesinde aile temasının, su'lûk tipinin şiirsel ve düşünsel inşasında merkezî bir yere sahip olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Kaside, bireyin toplumla yaşadığı gerilimi; yalnızlık, onur, direnç ve yeni bir aidiyet arayışı çerçevesinde ele alır. Böylece metin, klasik Arap şiirinin imkânlarıyla çağdaş insanın varoluşsal tecrübeleri arasında anlamlı bir karşılaşma zemini sunmaktadır.

⁶⁸ İbn Zâkûr, *Tefrîcu'l-Kureb fî Ma'rifeti Lâmiyyeti'l-'Arab*, 63.

KAYNAKÇA

- Abdülvehhâb, Lutfî. *El-'Arab fî'l-'usûri'l-kadîme*. Mısır: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, 2. Basım, ts.
- Ahmed el-Hâşimî, Ahmed b. İbrahim b. Mustafa. *Cevâhirü'l-belâğa*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- Ali, Cevâd. *el-Mufasssal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*. Dâru's-Sâkî, 4. Basım, 1422/2001.
- 'Amâra, es-Seyyid Ahmed. *Dirâse fî nusûsi'l-'asri'l-Câhilî: tahlîl ve tezavvuk*. Suudi Arabistan: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.
- Aşkan, Timur. *Şenferâ ve Eseri: Dîvân'ı ve Lâmiyyetü'l-'Arab'ı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- 'Atîk, Abdülaziz. *İlmü'l-beyân*. Beyrut: Dârü'n-nahda, 1982.
- 'Avvâ Beşîr. *el-Usra beyne'l-Câhiliyye ve'l-İslâm ve evdâ'uhâ'r-râhine*. Dimaşk: Matâbi'u Dâri'l-fikri'l-İslâmî, ts.
- Burrû Tevfik. *Târîhu'l-'Arabî'l-kadîm*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1422/2001.
- Çalışkan, Mehmet. "Lâmiyyetü'l-'Arab'ın İlk Türkçe Tercümesi". *Doğu Araştırmaları* 16 (01 Ocak 2016), 5-38.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/doguedebiyati/issue/53764/720760>
- Çetin, Nihad M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1995.
- Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. 'Arafe. *Haşiyetü'd-Desûkî 'ala Muhtasari'l-me'ânî*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- Durmuş, İsmail. "Su'lûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2/528-530. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Ebû Hilâl el-'Askerî, el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *Es-Sinâ'teyn el-kitâbetu ve's-şî'ru*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Ansariyye, 1998.
- Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, Abdullâh b. Abdilazîz el-Endelusî. *Simtû'l-le'âlî fî Şerhi Emâlî'l-Kâlî*. thk. Abdulazîz el-Meymenî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî. *Tehzîbü'l-luğa*. thk. Muhammed 'Ivaz Mur'ib. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-'Arabî, 1. Basım, 2001.
- Habenneke, Abdurrahman Hasan. *el-Belâgatü'l-'Arabiyye: üsûsühâ ve ulûmuhâ ve fûnûnuhâ*. Dimaşk & Beyrut: Darü'l-Kalem ed-Darü's-Şamiyye, 1996.
- Halîf, Abdilhâfız Abdülmunsif. *Şî'ru's-salaka beyne'l-kudemâ' ve'l-muhdesîn: dirâse mevdû'iyye*. Mısır: el-Câmi'atü'l-Ezheriyye, Külliyyetü'l-luga el-'Arabiyye, Doktora Tezi, ts.
- Hulîf, Yûsuf. *eş-Şu'aru's-sa'âlik fî'l-'asri'l-Câhilî*. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- Halil, Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdî el-Mehzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî. Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Hıfînî, Abdülhalîm. *Lâmiyyetü'l-'Arab li's-Şenferâ: şerh ve dirâse*. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, ts.

- İbn Ebî Tayy, Ebû'l-Fadl Yahyâ b. Ebî Tayy. *el-Müntahab fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Arab*. thk. İbrâhîm b Muhammed er-Batşân. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1437/2016.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sadir, 1414/1993.
- İbn Zâkûr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Kâsm b. Muhammed b. Abdilvâhid b. Zâkûr el-Fâsî. *Tefrîcu'l-Kureb 'an kulûbi ehli'l-ereb fî Ma'rifeti Lâmiyyeti'l-'Arab*. b.y.: y.y., ts.
- Kâlî, Ebû Alî İsmâîl b. el-Kâsım b. Ayzûn el-Kâlî el-Bağdâdî. *el-Emâlî*. Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1344/1925.
- Misrî, 'Atâ'ullâh b. Ahmed. *Nihâyetü'l-edeb fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Arab*. thk. Abdullâh Muhammed İsa el-Gazâlî. Kuveyt: Câmî'âtü'l-Kuveyt-Külliyetü'l-âdâb, 1413/1992.
- Okumuş, Sümeyye Revşen. "Eşkiya Şairlerin Şiirlerinde Coğrafya Algısı -Cahiliye Dönemi Eşkiya Şair Şenferâ'nın Lâmiyyetü'l-'Arab ve Emevî Dönemi Eşkiya Şair Ebû'n-Neşnâş en-Nehşelî'nin Ve sâiletin eyne'r-rahîlu Şiirleri Bağlamında-". *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/Din ve Coğrafya (30 Nisan 2024), 70-84. <https://doi.org/10.14395/hid.1411457>
- Orhan, Davut. "Şenferâ'nın Hayatı ve Lâmiyyetü'l-'Arab Adlı Kasidesi". *Dergiabant* 4/8 (10 Aralık 2016), 104-117. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/issue/26046/286452>
- Radevî, es-Seyyid İbrâhîm. *Şerhu Lâmiyyeti'l-'Arab*. thk. Esmâ Muhammed Hasan Hîtû. Beyrut: Dâru'l-Fârâbî, 1430/1930.
- Sözeri, Mustafa Sabri. "Şenferâ ve Lamiyyetü'l-'Arab". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (25 Aralık 2013). <https://doi.org/10.15370/muifd.07846>
- eş-Şenferâ, 'Amr b. Mâlik el-Ezdî. *Lâmiyyetü'l-'Arab*. thk. Muhammed Maţar Sâlim b 'Âbid el-Ka'bî. Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1439/2017.
- Tülücü, Süleyman. "Şenferâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/535-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *A'cebü'l-'aceb fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Arab*. Mısır: Matba'atü Muhammed Matar el-Varrâk, 1328/1910.